

BUCOVINA ÎN ANUL 1917. UNELE CONSIDERAȚII

Prof. Daniel Hrenciuc,
Colegiul Tehnic Rădăuți (CTR),
Rădăuți, jud. Suceava

Bucovina Istorică, parte a Imperiului Austro-Ungar a intrat în Marele Război cu doi ani mai devreme decât Regatul Români, adică începând cu data de 28 iulie 1914. Reprezentând o provincie multietnică și pluriconfesională, Bucovina Istorică a reprezentat, între 1914-1918, teatrul unor operațiuni militare în cadrul cărora s-au reflectat interesele divergente ale românilor și ucrainenilor, alături de inițiativele distincte ale etnicilor polonezi înrolați voluntari în Legiunile înființate de către Józef Klemens Piłsudski, luptând pentru refacerea statului independent polonez. “Inteligenția” provincială a gravitat și ea, în funcție de desfășurarea evenimentelor, în sfera intereselor Vienei (germanii, evreii, maghiarii și ucrainenii, o parte a românilor în frunte cu Aurel Onciul) sau a Bucureștiului (Iancu Flondor, Ion Nistor, Sextil Pușcariu, Dionisie Bejan, Aurel Morariu). S-au manifestat activ și incisiv tendințele centrifuge ale comunității ucrainene, legată de parcursul inițiativelor confrăților galițieni angajați în confruntări militare și politice cu polonezii pentru preluarea controlului asupra Galiției.

Situația românilor bucovineni a fost una delicată, ei aflându-se plasați între loialismul austriac și iredentismul românesc, așa cum era acesta definit în documentele intelligence-ului vienez al vremii. Românii au fost incluși în efectivele regimentelor 23 și 41 Infanterie din cadrul Diviziei 43, însumând un număr de 20.000 militari. Alți 30.000 de soldați fuseseră cuprinși în cadrul regimentelor Austro-Ungare staționate în Galiția (9 Dragoni, Geniu și Infanterie), Regimentul 22 de Miliție Teritorială, Regimentul 41 de Infanterie și Regimentul 9 de Dragoni. Câteva mii de români erau înrolați în Brigada de Glotași care avea misiunea să apere granițele monarhiei bicefale. Autoritățile Habsburgice au luat măsuri drastice privind interzicerea activităților organizațiilor și asociațiilor moscovite din Bucovina, predilect a celor din Cernăuți. Motivația acestor acțiuni desfășurate și coordonate de către Jandarmeria din fiecare localitate era aceea de a limita influențele considerate dăunătoare venite din partea Imperiului Rus. Presa de inspirație rusă a fost supusă cenzurii, fiind interzise toate acele publicații care serveau interesele rusofile/panslaviste în spațiul Galiției și al Bucovinei. Clerul bucovinean a fost de asemenea plasat sub o supraveghere intensă, unii prelați fiind reținuți pentru comportamentul și atitudinile lor considerate a fi “proruse” (cazul preotului Cassian Bohatireț din Vrânceni, Zastavna, a fraților Alexei și Roman Gierowski, originari din Cernăuți, a lui Ilarian Țurcanovici, redactor la o serie de ziare rusofile din capitala Ducatului Bucovinei)¹. Împotriva acestora s-au întocmit de către tribunalele austriece, special înființate în acest scop, rechizitorii bogate și minuțios alcătuite pentru *înaltă trădare*, în baza articolelor 321 și 327 din Codul Penal Austriac². Conținutul acestor articole stabilea că “un cetățean se clasifica drept **dușman al statului** dacă s-ar fi aflat în pe timp de război în legătură cu inamicul, în urma căreia ar fi rezultat avantaj pentru adversar și dezavantaj pentru patrie, sau ar fi desfășurat activități de spionaj în beneficiul dușmanului”, în ambele situații fiind prevăzută pedeapsa capitală, executată, de regulă, prin spânzurătoare³. Mulți români au fost arestați, judecați și condamnați de către tribunalele militare austriece, mai ales după 1916.

Odată cu izbucnirea Marelui Război, Iancu Flondor, liderul providențial al Bucovinei Istorice, a revenit inevitabil pe scena politică bucovineană, el plasându-se în mod natural, în fruntea mișcării naționale din provincie, evenimentele având o desfășurare rapidă și imprevizibilă, rolul său în stabilirea legăturilor cu Regatul Români devenind unul determinant. Evenimentele militare s-au derulat cu multă

---

¹Teodor Bălan, *Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina (1914-1918)*, București, Editura Domino, 2004, p. 57, 64-65.

²*Ibidem*.

³*Ibidem*.

repeziune, provocând mutații profunde în evoluția evenimentele de pe scena politică bucovineană. Tocmai din acest motiv, se cuvin a fi introduse câteva aspecte care reflectă în cursul anului 1917, unele demersuri a căror suprapunere cu operațiunile militare din Galiția și Bucovina, sunt în măsură să ne ofere o imagine foarte sugestivă a evenimentelor care au făcut posibilă Unirea acestei provincii cu Regatul Român (15/28 noiembrie 1918).

Presat de ipoteza desprinderii părții de nord a Bucovinei și alipirea acesteia la un ipotetic stat ucrainean care să includă și Estul Galiției, Iancu Flondor i-a trimis încă din 1915 lui I. I. C. Brătianu, un *Memoriu privitor la fruntariile Bucovinei*, un document foarte important care trebuia valorificat de către delegația României la viitoarea Conferință de Pace⁴. În acest *Memoriu*, liderul politic bucovinean anticipa trei elemente esențiale în determinarea frontierelor Bucovinei în cadrul Conferinței de Pace: 1. **Principiul naționalităților.** 2. **Chestia apărării pentru viitor, a principiului menționat.** 3. **Asigurarea prosperității economice a Bucovinei în noile sale hotare.** Flondor menționa că teritoriul Bucovinei situat la nord de Prut, va fi pierdut, însă consideră că restul provinciei, cu predilecție teritoriul situat între râurile Prut și Nistru, trebuia considerat „ca o parte integrală a revendicărilor noastre”. Plecând de la realitatea etnică oferită de majoritatea ruteană a vestului Bucovinei („munții ruteni”), el sugera că „pentru cazul extrem și ca ultima *ratio* ar fi cu mult mai favorabil de a renunța la munții ruteni decât la teritoriul contentios dintre Prut și Nistru”. Datele și analiza efectuată de către Flondor asupra ponderii statistice a populațiilor Bucovinei, predilect a raportului români/ucraineni, sunt cu atât mai prețioase cu cât el demonstrează clar faptul că recensământului austriac din 1910 (bazat așa cum știm, pe limba de conversație a recenzatului) nu reflecta în mod corect statistica etnică din provincie, introducând un tabel statistic al populației cuprinse între Prut și Nistru, până la pârâul Brușnița⁵. În cele 48 de localități (inclusiv orașul Cernăuți) locuiau 183. 930 de persoane, dintre care 64. 643 români, 46. 044 ruteni și 72.703 de alte naționalități. Teritoriul măsoară 109. 473 ha, dintre care 50. 413 ha aparțineau unor mari proprietari, majoritatea români (câțiva fiind de etnie poloneză și armeană). Iancu Flondor insistă, în considerațiile sale, ca „în cazul în care nu se obține întreaga Bucovină, în nici un caz să nu se cedeze teritoriul dintre Prut și Siret cu orașul Cernăuți. Fruntaria Prutului ca linie de apărare eficientă a Bucovinei de sud se prezintă-după mine- ca o condiție *sine qua non*. Țărmul stâng al râului numit e în tot parcursul lui așa întins, în multe locuri chiar expus inundațiilor, pe când malul drept, începând aproape de fruntaria actuală a Bucovinei până la localitatea Zeleneu, ne arată o înălțime relativă de două până la cinci sute de metri, dominând astfel pretutindeni cu desăvârșire țărmul stâng în distanțe de șapte până la douăzeci kilometri. Liniile căilor ferate Noua Sulița –Cernăuți respectiv Cernăuți –Nepocălăuți-Vășcăuți sunt pentru dușmani în asemenea împrejurări absolute impracticabile, aceeași imposibilitate privitor la șosele în valea menționată. Mai adaug, că pentru viitor, ce privește fruntariile Bucovinei spre nord și vest, aproape sigur că tot numai defensivă are să fie luată în această privință. Închei capitoul cu observarea că-nota Flondor- în privința apărării și întăririi etnice a fruntariilor viitoare ale Bucovinei subsemnatul își va permite să aștearnă la timpul dat celor chemați un program detaliat. *Fără Prutul, ca fruntarie-avertiza Flondor- nici o învoire*”⁶. Memoriul a fost trimis premierului Ionel Brătianu prin intermediul deputatului Ioan Mavrocordat însă el a ajuns în mâinile lui Ottokar Czernin, servind ca bază unui proces de înaltă trădare intentat de către autoritățile austriece lui Iancu Flondor, judecat în perioada 1916–octombrie 1918⁷. În mod evident, Flondor și-a jucat marea carte a vieții sale în această perioadă, el având un rol important în coagularea energiilor românești din Bucovina, orientându-le spre organizarea lor în entități reprezentative care, în final, au decis în mod democratic unirea provinciei cu patria-mamă.

⁴Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare ANIC), București, fond *Iancu Flondor*, dosar 15, f. 2.

⁵ANIC fond *Iancu Flondor*, dosar 15, f. 3–4.

⁶*Ibidem*, f.12.

⁷Nicolae Ciachir, *Din istoria Bucovinei 1775–1944*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1993, p. 79.

Analizând evenimentele desfășurate în Bucovina anului 1917, se cuvin a fi menționate o serie de operațiuni militare în urma cărora provincia, în frunte cu orașul Cernăuți, a fost cucerită în trei rânduri succesive (septembrie – octombrie 1914, februarie 1915, iunie 1916-iulie 1917)⁸, de către trupele ruse⁹ conduse de către generalul Evghenie Mihailovici Pigarevski, ea suferind de fiecare dată pierderi materiale și umane semnificative. Istoricul german Erick Prokopowicz identifică - conform analizei efectuată de către Ileana Maria Răteu - trei tipuri de comportamente/atitudini manifestate de către românii bucovineni față de administrația rusă a Bucovinei : 1. Români care s-au aflat într-un contact strâns cu trupele țariste preferând să părăsească Bucovina odată cu acestea. 2. Români care s-au retras/refugiat în România revenind în Bucovina după retragerea trupelor ruse. 3. Români, militari și/sau civili care au dezertat din armata austriacă în România unde au acționat în favoarea daco-românismului.¹⁰ Regimentul 41 de Infanterie a luptat - cu pierderi grele - la Broscăuți și Rarancea în august 1914. Regimentul 9 de Dragoni a fost decimat în luptele din Galiția, iar 4 escadroane au fost trimise în Germania, din lipsă de cai. Din cauza pierderilor masive, efectivele Regimentelor 22 și 41 au fost refăcute de peste 20 de ori¹¹. De fiecare dată, trupele austriece au recuperat teritoriul pierdut în mâinile rușilor. Corpul voluntarilor ucraineni a fost zdrobit de forța ofensivei ruse, iar o parte a populației Bucovinei a fost evacuată și deportată¹². Printre cei deportați de ruși în Siberia în timpul primei ocupații a Bucovinei s-au aflat doi primari ai orașului Cernăuți, evreul Salo Weisselberg și românul Nicu Flondor¹³. În timpul celei de a doua ocupații ruse a Bucovinei, prigoana a fost declanșată de către ofițerii ruși (de etnie ucraineană) asupra românilor, portretul țarului Nicolae al II-lea a fost postat obligatoriu peste tot în spațiile publice, iar Vladimir de Repta, mitropolitul Bucovinei a fost nevoit să se refugieze la Praga¹⁴. După intrarea României (14 august 1916) în război, militarii austrieci de origine română au fost trimiși să lupte în răsărit pe frontul din Italia. Ofițerii austrieci (locotenentul Radomski de la Regimentul 22) s-au implicat în mod serios pentru a le demonstra românilor înrolați voluntari precum și conaționaliilor lor faptul că intrarea României intrase în război de partea Puterilor Centrale¹⁵.

Reprezentând doar 10.442 km pătrați, Bucovina Istorică avea în realitate, o importanță geopolitică deosebită, documentele publicate în ultimii ani de către istorici, ilustrând unele planuri de împărțire ale sale între marile puteri, dintre care nu puteau lipsi evident, Imperiul Austro-Ungar și Imperiul Rus. Astfel, în cursul lunii iunie 1915, în discuțiile dintre Regatul Român și Imperiul Austro-Ungar au fost avansate trei variante referitoare la eventuale cedări teritoriale în Bucovina. În primele două variante- teritoriul cedat coincidea cu cursul râului Suceava, până la hotarul cu districtul Suceava. Ultima variantă accepta linia Siretului drept frontieră, până la granița cu districtul Vijnița. În cazul acceptării primelor două variante, satele românești de pe malul drept al Sucevei ar fi revenit României, însă cele situate pe malul stâng ar fi rămas în componența Imperiului Austro-Ungar, fiind separate Vicovul de Sus de Vicovul de Jos, Frătăuții Noi de Frătăuții Vechi, inclusiv colonia maghiară Andreasfalva (Mănești) de coloniile Hadikfalva (Dornești) și Istengetis (Țibeni). În fine, prin aplicarea celei de a treia variante, ar fi rezultat pierderea unor sate compact românești (Ropcea, Iordănești,

⁸Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari. Campania armatei române 1918–1919*, cuvânt înainte de prof. univ. dr., Liviu Maior, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 81.

⁹Henry Berthelot, *Memorii și corespondență (1916–1919)*, Introducere de Glen E. Torrey, traducere Mona Iosif, București, Editura Militară, 2012, p. 29.

¹⁰Ileana Maria Răteu, *Teodor Bălan (1885–1972) istoric și arhivist al Bucovinei*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2013, p. 43.

¹¹D. Vatamaniuc, *Voluntarii bucovineni în războiul pentru întregirea țării*, în „Analele Bucovinei”, București, I, 1/1994, p.24.

¹²Alexandrina Cuțui, *Bucovina și Primul Război Mondial. Contribuția clerului la război, prizonierii și refugiații*, în Analele Bucovinei, XVII, 2/2010, p. 472.

¹³*Ibidem*, p. 473.

¹⁴*Ibidem*, p. 475.

¹⁵*Ibidem*.

Carapciu, Prisăcăreni și Camenca) în frunte cu orașul Storojineț. Nici Rusia nu se plasa în afara unor eventuale planuri de împărțire a Bucovinei așa cum menționam anterior: la începutul anului 1915, generalul –locotenent F.Vrebel, comandantul trupelor ruse care în 1914 ocupase Bucovina, a propus anexarea întregii provincii la Imperiul Rus¹⁶. Inițiativa sa nu a rămas una singulară, al doilea proiect de anexare a Bucovinei, fiind avansat în 1916 de către D. N. Vergun, expert rus în chestiunile Galiției și Bucovinei, în mod paradoxal, imediat după semnarea Convenției dintre România și Antanta din 1916, la care ne vom referi în rândurile următoare. E drept, acest proiect sugera alipirea la Rusia doar a unei părți din Bucovina care să includă în mod obligatoriu orașul Cernăuți. În urma unor tratative complexe, îndelungate și bineînțeles secrete, la 4/17 august 1916 s-a semnat la București *Tratatul de alianță între România, pe de o parte, și Franța, Marea Britanie, Rusia și Italia, pe de altă parte, precum și Convenția militară*. Cele patru state garantau integritatea teritorială a României, iar România se obliga să declare război Austro-Ungariei și să înceteze orice legături cu dușmanii Aliaților. Erau recunoscute României teritoriile din Austro-Ungaria prevăzute și delimitate într-un articol special (art. IV)¹⁷. Statele semnatare se obligau să nu încheie pace separată sau generală decât împreună. În același timp, România se va bucura de aceleași drepturi ca și Aliații ei la viitoarea Conferință a Păcii. Convenția prevedea mobilizarea tuturor forțelor militare române, atacarea Austro-Ungariei cel târziu la 15/28 august, opt zile după declanșarea ofensivei în Salonic. Armata rusă se obliga să declanșeze o ofensivă energetică pe frontul austriac din Bucovina, trebuind să păstreze, cel puțin, pozițiile din momentul semnării Convenției. Flota rusă trebuia să apere coastele maritime românești și malurile Dunării de orice încercare de pătrundere dușmană. Rusia se obliga să trimită în Dobrogea, în momentul mobilizării armatei române, două divizii de Infanterie și una de Cavalerie, pentru a coopera cu Armata Română. Potrivit articolului IV al Convenției: „limitele teritoriilor menționate la articolul precedent sunt fixate precum urmează: Linia de demarcațiune va începe pe Prut, la un punct al hotarului de acum între România și Rusia, aproape de Novoselița și va urca acest fluviu până la hotarul Galiției la confluența Prutului cu Ceremușul. Apoi ea va urma frontiera Galiției și Bucovinei și aceea a Galiției, și a Ungariei până la punctul Stog (cota 1655). De acolo ea va urma linia de separație a apelor între Tisa și Vița, pentru a atinge Tisa la satul Trebușa deasupra locului care se unește cu Vișa”¹⁸.

Înaltele Puteri Aliate și Asociate (Antanta), au promis respectarea angajamentelor asumate prin semnarea Convenției de Alianță recunoscând dreptul României asupra teritoriilor stăpânite de monarhia austro-ungară (art.4). La Consiliul de Coroană din 27 august 1916, Ion I. C. Brătianu a afirmat că, „în virtutea drepturilor câștigate prin intrarea în război, România va ocupa teritoriul „până la Tisa, Banat, Crișana, partea slavă a Maramureșului și Bucovina până la Prut”¹⁹. Serghei Sazonov, șeful diplomației ruse, s-a împotrivit cu îndârjire asupra cedării întregii Bucovine și a Basarabiei Regatului Român²⁰, însă evoluția ulterioară a evenimentelor a reconfigurat și opțiunile ruse în chestiunea Bucovinei²¹. Operațiunile militare au provocat Bucovinei pierderi însemnate, multe întreprinderi industriale au fost evacuate sau distruse, mai multe linii de cale ferată au fost demolate, cele mai mari pierderi înregistrându-se în zona situată între Prut și Nistru unde au avut loc și cele mai violente confruntări militare. În iulie 1917, trupele ruse au suferit o înfrângere zdrobitoare la Tarnopol, Galiția, ele fiind

---

¹⁶*Condica tratatelor și a altor legăminte ale României 1354–1937*, întocmită sub auspiciile Ministerului Afacerilor Străine de F. C. Nano, Ministru Plenipotențiar, fost șef al Diviziunii Tratatelor, București, 1938, doc. nr. 1161, *Schimb de note privind viitoarea frontieră ruso-română în Bucovina (Petrograd, 18 septembrie 1914)*, p. 392.

¹⁷Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. II, 1916–1917, Editura Institutului de Arte Grafice „Mihai Eminescu”, București, 1927, p. 151.

¹⁸Bogdan Murgescu coordonator, *Istoria României în texte*, București, Editura Corint, 2001, p. 272.

¹⁹Cristina Țineghe, Studiu introductiv, în Cristina Țineghe (editor), *Dezmembrarea Maramureșului istoric: decizii politice, reacții și consemnări în mărturii contemporane (1919–1923)*, București, 2009, p. 3.

²⁰*Ibidem*.

²¹Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. III, 1917–1918, Editura Institutului de Arte Grafice „Mihai Eminescu”, București, 1927, p. 134.

nevoite să abandoneze spațiul galițian și pe cel bucovinean.²² Puterile Centrale au declanșat o puternică ofensivă asupra României în 1917, dinspre Galiția și partea de sud a Bucovinei Istorice²³, încheiate cu eșecurile răsunătoare de la Mărăști, Mărășești și Oituz.²⁴ Ulterior, la 13/26 noiembrie 1917, după preluarea puterii de către bolșevicii conduși de V.I. Lenin, Rusia Sovietică a propus Puterilor Centrale tratative pentru încheierea unui armistițiu, semnat la scurt timp, la Brest-Litovsk, în ziua de 22 noiembrie/5 decembrie 1917²⁵.

Anul 1917 s-a încheiat incert pentru Antanta, care nu a reușit să înfrângă Puterile Centrale, în pofida intrării în război de partea sa a Statelor Unite ale Americii. În anul următor însă, lucrurile s-au modificat decisiv. La finele anului 1917, austriecii dețineau controlul asupra Bucovinei pe fondul ieșirii Imperiului Rus din război și a susținerii puternice venite din partea Imperiului German. Mulți români s-au înrolat voluntari, aducându-și contribuția lor personală la înfrângerea Puterilor Centrale. La 27 ianuarie/9 februarie 1918, Ucraina a semnat la Brest-Litovsk tratatul de pace cu Puterile Centrale și, odată cu acest eveniment, a dispărut definitiv și proiectul francez de organizare a unei rezistențe comune româno-ucrainene.

---

²²Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 176.

²³Zorin Zamfir, Jean Banciu, *Primul Război Mondial*, București, Editura Didactică și Pedagogică S.A., 1995, p. 250-251.

²⁴Glen E. Torrey, *România în Primul Război Mondial*, București, Editura Meteor Press, 2014, p. 275.

²⁵Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916-1919*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 197-198.

Rezumat

Bucovina, parte a ființei național-statale românești, a cunoscut importante metamorfoze etno-sociale, politice, confesionale, educaționale și spirituale în intervalul celor 144 de ani de administrație austriacă. Politica etno-demografică a autorităților austriece a schimbat componența etnico-lingvistică a Bucovinei, spațiu în care coabitau 12 națiuni, împărțășind 10 confesiuni diferite. Contribuția fiecăreia dintre aceste comunități etnice la progresul economic, cultural și spiritual al provinciei a reprezentat un fapt remarcabil, asigurând – pe drept cuvânt – renumele Bucovinei de „punte între Orient și Occident” și reflectând influențele cultural-spirituale dintre estul și vestul european²⁶. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea asistăm la coagularea conștiinței naționale pentru comunitățile etnice ale Bucovinei, înregistrându-se – fără conflicte sau tensiuni majore – manifestări ale identității lor specifice. Revoluția europeană de la 1848–1849, criza politică premergătoare instaurării dualismului austro-ungar și, ulterior, declanșarea Primului Război Mondial au pus în discuție viabilitatea formulei monarhiei danubiene, o construcție multinațională și pluriconfesională. Identificarea unor variante de supraviețuire pentru Imperiul austro-ungar a reprezentat o misiune extrem de dificilă pentru ideologii monarhiei, în condițiile ascensiunii naționalismelor premergătoare anului 1918.

---

²⁶Ileana Maria Rădu, *Teodor Bălan (1885–1972) istoric și arhivist al Bucovinei*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2013, p. 27 și urm.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond *Iancu Flondor*.

Bălan, Teodor, *Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina (1914-1918)*, 2004, Editura Domino, București.

Berthelot, Henry, 2012, *Memorii și corespondență (1916–1919)*, Introducere de Glen, E. Torrey, traducere Mona Iosif, Editura Militară, București.

Ciachir, Nicolae, 1993, *.Din istoria Bucovinei 1775–1944*, Editura Didactică și Pedagogică, București,

Condica tratatelor și a altor legăminte ale României 1354–1937, întocmită sub auspiciile Ministerului Afacerilor Străine de F. C. Nano, Ministru Plenipotențiar, fost șef al Diviziunii Tratatelor, 1938, București.

Cuțui, Alexandrina, *Bucovina și Primul Război Mondial. Contribuția clerului la război, prizonierii și refugiații*, 2010, în „Analele Bucovinei”, XVII, București.

Kirițescu, Constantin, *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916-1919*, 1989, vol. II, Editura Științifică și Enciclopedică, București.

Marghiloman, Alexandru, *Note politice*, vol. III, 1917–1918, 1927, Editura Institutului de Arte Grafice „Mihai Eminescu”, București.

Murgescu, Bogdan coordonator, *Istoria României în texte*, 2001, Editura Corint, București.

Preda, Dumitru, Alexandrescu, Vasile, Prodan, Costică, *În apărarea României Mari. Campania armatei române 1918–1919*, cuvânt înainte de prof. univ. dr., Liviu Maior, 1994, Editura Enciclopedică, București.

Ratcu, Ileana, Maria, *Teodor Bălan (1885–1972) istoric și arhivist al Bucovinei*, 2013, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște.

Torrey, Glen, E., *România în Primul Război Mondial*, 2014, Editura Meteor Press, București.

Țineghe, Cristina, Studiu introductiv, în Țineghe, Cristina (editor), *Dezmembrarea Maramureșului istoric: decizii politice, reacții și consemnări în mărturii contemporane (1919 – 1923)*, 2009, București.

Vatamaniuc, D., *Voluntarii bucovineni în războiul pentru întregirea țării*, în „Analele Bucovinei”, I, 1/1994, București.

Zamfir, Zorin, Banciu, Jean, 1995, *Primul Război Mondial*, Editura Didactică și Pedagogică S.A., București.